3.3. İnsan-Toplum İlişkisi

Kurumlaşma ferdin şahsiyet kazanması ve toplum dayanışması için önemlidir. İslam medeniyeti, insanın maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılayan çok sayıda özgün kurumlar oluşturmuştur. Bu sosyal kurumlardan bazıları Aile, mescit, vakıf, tekke ve Ahilik'tir.

Aile: Yeryüzünde ilk aile Hz. Âdem ve Havva tarafından kurulmuştur. Aile medeniyetlerin gelişmesinde ve varlığını korumasında belirleyici olan kurumdur. İslam toplumunun temel taşı ve sosyal hayatın çekirdeğidir.

İslam toplumunda aile birliğine büyük önem verilir. Ailenin tarafları olan erkek ve kadın birbirinin destekçisi, koruyucusu[51] ve huzur kaynağıdır. Aile yuvası sevgi, şefkat ve merhamet üzerine kurulur. Kur'an ve hadislerde evlilik tavsiye ve teşvik edilir.[52] Hz. Peygamber, İslami bir yaşantının hâkim olduğu ailelerin kurulmasını ve ümmetinin sayıca artmasını istemiş, hesap gününde ümmetinin çokluğuyla övüneceğini ifade etmiştir.[53]

---

46 bk. Buhârî, "Müsâkât", 9; "Şirb", 9; "Vudû", 33.
47 bk. Müslim, "Birr", 135.
48 bk. Müslim, "Sayd", 58.
49 bk. Çağrıcı, "Isar", 22/480-494.
50 bk. Buhari, "İlim", 15; Müslim, "Birr", 56.
51 bk. Tevbe suresi 71. ayet.
52 bk. Rum suresi 21. ayet, Nahl suresi 72. ayet, Nur suresi 32. ayet, Buhârî, "Nikâh", 3; Müslim, "Nikâh", 1.
53 bk. Tirmizî, "Menâkıb", 63.

Görsel 3.6: Aile İslam toplumunun temelidir.

İslam'ın ahlak ve terbiye hususundaki emir, tavsiye ve düzenlemeleri, İslam'ı yaşayan ailenin kendine has özelliklerini belirler. Genel olarak aile kurmanın amaçları; neslin devam ettirilmesi, korunması, sevgi, saygı ve huzur içinde duygusal ihtiyaçların karşılanması, çocuklara temel dinî, sosyal ve kişisel eğitimin verilmesidir. Neslin devamını sağlayacak olan çocukların, ruhi ve manevi gelişiminde ailenin etkisi büyüktür.

Aile yapısının sağlamlığı sayesinde İslami değerler gelecek nesillere aktarılmıştır. Topluma içten ve dıştan gelen yıkıcı etkiler, aileler arasındaki dayanışma ile daha az zararla atlatılmış ve iş birliği güçlenmiştir. İslam medeniyetinde İslam dışı toplumlardan farklı olarak aile kurumuna olan bağlılık, dinin ve İslam toplumunun korunmasında birinci derecede etkili olmuştur.

Bilgi Notu

Cahiliye Dönemi'nde, aralarında baba tarafından kan bağı bulunan akrabanın oluşturduğu topluluğa "asabe", bu topluluğun bütün fertlerini birbirine bağlayan ve herhangi bir dış tehlikeye karşı koymak veya saldırıda bulunmak söz konusu olduğunda bütün topluluk üyelerinin harekete geçmesini sağlayan birlik ve dayanışma ruhuna da "asabiyet" denilmekteydi. Asabiye, bugün anlaşıldığı manadaki ırkçılığa göre daha dar çerçeveli ve kabilevi bir karakter arz etmektedir.

Düzenli bir siyasi birlikten ve hukuki yapıdan mahrum olan Cahiliye Dönemi'nde, bir kabilenin veya kabileden bir kişinin başka kabile tarafından -hangi sebeple olursa olsun- tecavüze uğramasını önleyen veya herhangi bir tecavüzün vukuu hâlinde, bunun doğurduğu maddi ve manevi zararın telafisini sağlamaya sevk eden en önemli ve tesirli amil asabiyet kanunu idi. Saldırıya maruz kalan tarafın kendi kabilesini yardıma çağırması hâlinde bütün kabilenin galeyana gelerek bu çağrı uyarınca hareket etmesi asabiyet kanununun kaçınılmaz bir gereği idi ki Cahiliye Dönemi'nde ardı arası kesilmeyen kabileler arası savaşların temelinde bu kanun vardı.

Kur'an'da bu zihniyetin temelini teşkil eden soy üstünlüğü, kabilecilik ve kavmiyet davalarının tümüyle reddedildiği, samimi dindarlık ve ahlaki hassasiyet demek olan takva dışında bir üstünlük sebebi görülmediği, gruplar arasında baş gösterebilecek çekişmeleri -asabiyet gayretiyle daha da arttırmak yerine- öncelikle adalet ve hakkaniyete dayanan uzlaşma yoluna gitme ve her durumda haksız tarafın karşısında olma vecibesinin getirildiği açıkça görülmektedir.

(bk. Mustafa Cağrıcı, "Asabiyet", 3/453-455)

Mescit: İslam toplumunun dinî, idari, hukuki, siyasi, sosyal ve ekonomik faaliyetlerin gerçekleşmesinde mescit / cami merkezî konumdadır. Mescitler, dinî bilginin öğretildiği merkezler ve halka açılan toplantı yerleridir. Müslümanların davranışlarına yön veren değerlerin öğretildiği kurumlardır.

Mescidin temel işlevi, ibadet yeri olmasıdır. Beş vakit namazın cemaatle kılınmasının tavsiye edilmesi, cuma ve bayram namazlarının cemaatle kılınma mecburiyeti, insanları cami ve mescitlere yöneltir. Mescitler, Hz. Peygamber Dönemi'nden itibaren eğitim-öğretim faaliyetlerinin gerçekleştirildiği mekânlardır. Müslümanlar ilk eğitimlerini mescitte bizzat Hz. Peygamber'den almış, Suffe ehli, âlim kimseler olarak yetişmiş ve toplumu aydınlatmıştır.

Mescit, İslam toplumunun davranış eğitiminin merkezî kurumudur. Mescide kişisel temizliğe itina gösterilerek girilir. Mescitte gereksiz konuşmalar yapılmaz. Cemaati rahatsız edecek davranışlardan kaçınılır.

Görsel 3.7: Çifte Minareli Medrese, Şifaiye Medresesi, Kale Camii (Sivas)

Mescit, Müslümanların cihada hazırlanmasında maddi ve manevi yönden etkili olmuştur. Asrısaadet'te mescid askerî bir karargâh, bir nevi askerî şûra meclisi ve askerî hastane olarak da görev yapmıştır.

Vakıf: Vakıf; gelir getiren mal, mülk ve akarların, hayır amaçlı tahsis edilmesidir. Vakıf, Hz. Peygamber Dönemi'nden itibaren bütün İslam ülkelerinin sosyal, ekonomik ve kültürel hayatında etkili olmuş bir hayrat sistemidir. Vakıf kurumunun özünde, insanlığa karşı şahsi ve vicdani sorumluluk hissi, iyilik, şefkat, yardımlaşma ve dayanışma duygusu vardır. Kur'an'daki, mülkü Allah (cc) yolunda harcamak,[54] iyilikte yardımlaşmak,[55] hayırda yarışmak gibi Müslümanlara yönelik tavsiyelerin yanında, Hz. Peygamber'in sadaka ve sadakayıcariye hadisleri[56] vakıf kurumlarının yaygınlaşmasında önemli rol oynamıştır.

Görsel 3.8: Vakıflar tarafından yaptırılan sebillerde yoldan gelip geçenlere ücretsiz içecek dağıtılırdı.

Vakıfların faaliyet alanları ve amaçları çok çeşitlidir. Hz. Ömer vakfın amaçlarını; Allah (cc) yolunda harcamak, kölelere, yoksul ve fakirlere, yolculara ve yakın akrabaya yardım etmek, misafirlere yedirmek şeklinde belirlemiştir.[57]

54 bk. Bakara suresi 261. ayet.
55 bk. Maide suresi 2. ayet.
56 bk. Muslim, "Vasiyyet", 14; Muslim, "Birr", 69; Tirmizi, "Cum'a", 79; İbn Mace, "Zuhd", 22.
57 bk. Gunay, "Vakıf", 42/476.

Vakıflar, toplumdaki şehirli, köylü, yönetici, yönetilen, Müslüman, Hristiyan ya da Yahudi bütün toplum kesimlerine hizmet vermiştir. İhtidayı teşvik amacıyla Hristiyan, Yahudi ve putperestlerden İslam'ı kabul edenlerin ihtiyaçlarının karşılanması için de vakıf gelirlerinden para ayrılmıştır. Leylekler, köpekler, kuşlar için de vakıflar kurulmuştur.[58]

İslam kültür ve medeniyetinin ortaya koyduğu hayır kurumlarının en dikkate değer olanı vakıflardır. Vakıflar vasıtasıyla hayırda yarışan Müslümanlar, dünyayı yaşanabilir hâle getirmenin yöntemini bulmuş ve İslam'ı bir "vakıf medeniyeti"ne dönüştürmüştür.

Araştıralım

İbn Battûta, Şam'daki vakıfların hizmet alanları arasında; hacca gidemeyenleri hacca göndermek, fakir aile kızlarının evlilik çeyizlerini satın almak, esirleri hürriyete kavuşturmak, seyyahlara yiyecek ve giyecek temin etmek ve onların ülkelerine dönebilmelerini sağlamak, sokakları düzenlemek, kaldırımları yapmak gibi faaliyetlerden bahsetmektedir.

(İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, 88)

Farklı işlevleri olan bir vakıf kuruluşunu inceleyiniz. Araştırmanızın sonuçlarını özetleyen bir etkinlik kâğıdı hazırlayarak sınıfta paylaşınız.

Tekke: Tasavvufun sosyal hayattaki kurumsal yapılarıdır. Tekkelerin esas görevi, mensuplarına İslam ahlakını ve tasavvuf terbiyesini kazandırmaktır. Şiir, musiki ve güzel sanatlar alanında önde gelen kurumlardır.

İslam dünyasında yaygın olarak görülen tekkeler, daha çok şehirlerde ve kervan yolları üzerinde kurulmuştur. Sofa, oda, hamam, değirmen, abdesthane, mutfak, ambar, kütüphane, misafirhane, ahır gibi birimleri, ekili arazileri vardır.

Görsel 3.9: Blagay Tekkesi (Bosna Hersek)

Şehir ve kasabaların dinî, iktisadi ve sosyal hayatında etkin rol oynayan tekke mensupları; Anadolu'nun manevi bakımdan fethine, maddi bakımdan inşasına

58 Yediyıldız, "Vakıf", 42/480.

önemli katkıda bulunmuştur. Seferlerde ordunun yanında yer alarak cihada katılmışlardır. Balkanlar'ın İslamiyet'le tanışmasında ve bu bölgelere İslam kültür ve medeniyetinin taşınmasında öncü olmuşlardır. İstiklal Harbi'ne destek veren tekkeler, bu mücadelenin başarıya ulaşmasında da rol oynamıştır. Üsküdar'daki Özbekler Tekkesi ile Ankara'daki Tacettin Dergâhı bunlardandır.

Araştıralım

Tekkelerde; Mevlana'nın Mesnevi'si, Muhyiddin İbnülarabi'nin Fusûsü'l-Hikem'i, Gazali'nin İhya'sı, Yunus Emre'nin şiirleri, Niyazi Mısri'nin Divanı, Süleyman Çelebi'nin Mevlid'i gibi Arapça, Farsça ve Türkçe eserler okunmuş ve şerh edilmiştir. Osmanlı devlet yöneticileriyle tekke mensupları arasındaki ilişkiler dikkat çekicidir. Osman Gazi'nin bir tekke şeyhi olan Şeyh Edebali ile alakası, Yıldırım Bayezid'in Emir Sultan, Fatih Sultan Mehmed'in Akşemseddin'le ilişkileri kuruluş safhasında olan devletle tekke mensupları arasındaki bağa işaret etmektedir.

(Mustafa Kara, "Tekke", 40/369)

Ahilik: Ahiliğin kökeninde esası fedakârlık olan fütüvvet anlayışı vardır. Fütüvvet; kişinin düşmanlık beslememesi, insanlarla barışık olması, sofrasında yemek yiyen müminle kâfir arasında ayrım gözetmemesidir. Fütüvvet mensuplarında; diğerkâmlık, iyilik, yardımseverlik, insan sevgisi, hoşgörü ve nefsine hâkim olma gibi ahlaki niteliklerin bulunması beklenir. Fütüvvet; bir ziyafet verileceği zaman diğer canlıların da gözetilmesi, bir karıncanın bile incitilmemesi demektir.

Türkler, İslamiyet'i kabul etmeleri ve Anadolu'ya yerleşmeleriyle birlikte fütüvvet anlayışını benimsemişlerdir. Fütüvvet, Anadolu'da Ahilik kurumuna dönüşmüştür. Tekke ve Zaviyelerle kurumlaşan Ahilik, Anadolu'da İslamiyet'in yayılmasında etkili olmuştur. Bu kuruma bağlı zaviyelerde; müderris, kadı, hatip, hoca, vaiz, silah talimcisi, hattat ve şair gibi birçok görevlinin bulunması zaviyelerde zengin bir dinî-ahlaki eğitimin verildiğini göstermektedir.

Ahiliğin temel esaslarının yer aldığı fütüvvetnamelere göre teşkilat mensuplarında bulunması gereken vasıflar yiğitlik, kahramanlık, vefa, doğruluk, emniyet, cömertlik, tevazu, affedici olmak ve tövbe etmektir.

Ahiler, özellikle esnaf teşkilatında etkili olmuştur. Çırak, kalfa ve ustaların mesleki ve ahlaki eğitiminde özgün bir model oluşturmuştur. Eğitimini tamamlayan ustanın, iş yeri sahibi olmasını sağlamıştır. Kaliteli mal üretiminde, alım ve satımda, müşteri ilişkilerinde sıkı bir denetim sistemi kurmuştur. Ahilikte eğitim; sosyal yardımlaşma ve dayanışma ile denetim, kardeşlik anlayışının zorunlu bir gereğidir.[59]

Ahilik kurumu Selçuklular ve Osmanlılar zamanında dinî ve sosyal alanlardaki varlığını toplum içinde sürdürmüştür. Selçuklu sultanları tarafından büyük

59 bk. Kazıcı, "Ahilik", 1/540-542.

bir kabul görmüştür. Tüccar, ulema, zanaatkârlar, sufiler ve halk arasında yayılmış;[60] devlet adamlarını, askerleri, kadıları, müderrisleri ve tarikat şeyhlerini bünyesinde toplamıştır.

Karşılaştıralım

Ahiliğin Osmanlı Dönemi'ndeki uygulamalarını günümüzdeki esnaf ve sanatkâr teşkilatlarının uygulamalarıyla karşılaştırınız.

60 Şahin, "Selcuklular Donemi'nde Ahiler", 302.
61 bk. Kıyamet suresi 36. ayet.
62 Al-i İmran suresi 161. ayet.
63 bk. İsra suresi 44. ayet, Hadid suresi 1. ayet, Rahman suresi 7-8. ayetler, Rum suresi 41. ayet, Bakara suresi 164. ayet, Rum suresi 20-25. ayetler.
64 bk. Bakara suresi 25. ayet.